

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

УДК 341.96

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ ІНОЗЕМЦІВ БЕЗВІСНО ВІДСУТНІМИ ЧИ ОГОЛОШЕННЯ ЇХ ПОМЕРЛИМИ

Ірина ГОЖІЙ,

старший викладач кафедри публічного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ірина СОЛОНЧУК,

старший викладач кафедри інформаційного права
і права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

SUMMARY

The article concentrates on the research and analysis of regulation of a legal status of foreign nationals in Ukraine, in particular the order, aspects and discussion points of the acknowledgement by the national court a foreign national and a person without citizenship missing or dead. It studies the issue of eligibility of the state according to which a foreign national or a person without citizenship shall be acknowledged by the court as missing or dead. It considers the procedure of defining the jurisdiction of the cases of this category. The research is carried by taking into account a political situation, in particular a conduct of the anti-terrorist operation in Ukraine.

Key words: personal law (lex personalis), principle of national treatment, foreign element, foreign national, person without citizenship, jurisdiction of cases with a foreign element.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячується дослідженню й аналізу стану регулювання правового статусу іноземців в Україні, зокрема порядку, особливостям і дискусійним моментам визнання національним судом іноземного громадянина й особи без громадянства безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими. Вивчається питання щодо визначення права держави, згідно з яким іноземець або особа без громадянства мають бути визнані в судовому порядку безвісно відсутніми чи оголошені померлими. Розглядається порядок визначення підсудності справ цієї категорії. Аналіз здійснюється з урахуванням політичної ситуації (проведення в Україні антитерористичної операції).

Ключові слова: особистий закон фізичної особи, принцип національного режиму, іноземний елемент, іноземець, особа без громадянства, підсудність справ з іноземним елементом.

Постановка проблеми. Ситуація в Україні, пов'язана з наявністю зони проведення антитерористичної операції, вимагає підвищеної уваги міжнародних організацій, покликаних забезпечувати гарантію та захист прав людини. За результатами роботи Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй із прав людини в Україні була підготована доповідь Управління Верховного комісара ООН із прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні за період від 16 серпня до 15 листопада 2016 р. Серед інших питань, які розглядаються в доповіді, звертається увага на значну кількість цивільних осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом на території України. Зокрема, зазначається, що точна кількість осіб, які зникли безвісти в ході конфлікту, нині залишається невідомою, між різними державними органами відсутня координація діяльності, що призвело до появи різних оцінок кількості осіб, зниклих безвісти: від 488 до 1376 [15]. Роком раніше у зв'язку зі складною політичною ситуацією в Україні Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, присвячену долі осіб, які зникли безвісти внаслідок російської агресії в Україні. У резолюції містяться рекомендації для української влади щодо створення ефективного механізму розшуку зниклих осіб [16]. Незаперечним є той факт, що серед осіб, які зникли безвісти в зоні проведення

антитерористичної операції, є іноземні громадяни й особи без громадянства.

22.11.2016 р. до Верховної Ради України був внесений проект Закону «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», який забезпечує правове регулювання відносин, пов'язаних з обліком і розшуком осіб, зниклих безвісти [17]. Стаття 4 проекту визначає, що іноземець і особа без громадянства, які зникли на території України, набувають правового статусу осіб, зниклих безвісти, у порядку, передбаченому Законом, за умови, що такі особи постійно чи тимчасово проживали на території України. Додатково зазначається, що надання такої особи статусу зниклої безвісти не позбавляє її родичів або інших осіб права на звернення до суду із заявою про визнання такої особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Звернення до інститутів визнання фізичних осіб безвісно відсутніми й оголошення їх померлими необхідне для усунення правової невизначеності у відносинах власності, у зобов'язальних, сімейних відносинах тощо. Крім того, у разі відсутності особи постає питання з приводу утримання осіб, яких відсутній зобов'язаний був утримувати відповідно до вимог закону (наприклад, працездатні батьки чи неповнолітні діти). Отже, виникає запитання:

відповідно до права якої держави іноземець (маємо на увазі іноземного громадянина чи особу без громадянства) має бути визнаний у судовому порядку безвісно відсутнім або оголошений померлим?

Актуальність теми. На основі викладеного актуальність дослідження полягає в необхідності аналізу порядку визнання іноземця безвісно відсутнім або оголошення його померлим з урахуванням певної специфіки, викликані проведенням в Україні антитерористичної операції.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості та проблемні аспекти визнання в Україні іноземного громадянина й особи без громадянства безвісно відсутніми й оголошення померлими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. (далі – Закон № 2709-IV) визначає, що підстави та правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою регулюються останнім із відомих особистих законів цієї особи [5]. Така норма є логічною, оскільки інститути визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою можуть мати суттєві відмінності в законодавстві країн різних правових систем або можуть бути взагалі невідомі. Необхідно зазначити, що в законодавстві таких країн, як Австрія [9] і Угорщина [10] під час визначення права, яке підлягає застосуванню при визнанні фізичної особи безвісно відсутньою або оголошенні її померлою, також використовується колізійна прив'язка до останнього відомого особистого закону відсутнього. Так, відповідно до §16 Указу Угорщини «Про міжнародне приватне право» визнання особи безвісно відсутньою й оголошення її померлою або встановлення факту смерті визначається правом, що було особистим законом безвісно відсутньої особи [10]. Натомість стаття 41 Федерального закону Швейцарії «Про міжнародне приватне право» відносить питання оголошення безвісної відсутності до компетенції швейцарського суду за останнім відомим місцем проживання відсутньої особи, при цьому умови й наслідки оголошення особи безвісно відсутньою визначаються швейцарським правом [11]. Заслужують на увагу положення законодавства Республіки Молдова щодо визначення права, яке має бути застосоване під час визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. Відповідно до вимог статті 1593 Цивільного кодексу Республіки Молдова судові рішення про визнання іноземного громадянина чи особи без громадянства безвісно відсутніми чи про оголошення їх померлими застосовується або відміняється відповідно до національного закону цієї особи, а за неможливості визначення цього закону застосовується законодавство Республіки Молдова [8]. Принагідно слід зазначити, що відповідно до статті 1587 Цивільного кодексу Республіки Молдова національним законом особи є закон держави, громадянство якої ця особа має. У разі наявності в особи громадянств двох і більше держав застосовується право тієї країни, з якою ця фізична особа має найтісніший зв'язок. Національним законом особи без громадянства вважається закон держави, в якій ця особа має місце проживання або місце знаходження.

Із метою удосконалення механізму правового регулювання міжнародних відносин для подальшого поглиблення співробітництва між державами Україною були укладені двосторонні угоди, в яких детально регламентується, зокрема, порядок і наслідки визнання іноземних громадян безвісно відсутніми чи оголошення їх померлими. Так, відповідно до статті 23 Договору між Україною й Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах, у справах про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою компетентним судом є суд тієї держави, громадянином якої була особа. Водночас слід зазначити, що суд іншої держа-

ви може оголосити іноземного громадянина померлим або встановити факт його смерті на підставі заяви осіб, права яких ґрунтуються на законодавстві тієї держави, яка має винести рішення [12].

Виходячи з принципу національного режиму, надано-го іноземцям в Україні, і відповідно до статті 20 Закону № 2709-IV підстави й порядок визнання іноземця, який мав постійне місце проживання в Україні, безвісно відсутнім або оголошення його померлим визначаються законодавством України.

Законодавство України (стаття 26 Конституції України) закріплює право іноземців, а також осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, користуватися правами й свободами нарівні з громадянами України, якщо тільки винятки не встановлюються Конституцією України або законами чи міжнародними договорами України [1]. Зазначена конституційна норма передбачає, що крім прав і свобод іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають такі ж обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими законодавством України чи міжнародними договорами.

Конкретизуючи цю норму, Закон України «Про правовий статус іноземців і осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3773-VI (далі – Закон № 3773-VI) у статті 1 установлює, що іноземець або особа без громадянства перебувають на території України на законних підставах у тому разі, коли вони в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території або тимчасово перебувають в Україні в порядку, установленому чинним законодавством чи міжнародним договором України [7].

Відповідно до статті 43 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування [2]. Слід підкреслити, що судом не може вирішуватися питання про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, навіть якщо особа відсутня, але є інформація про місце її перебування [13, с. 93]. Суд може оголосити фізичну особу померлою з підстав, визначених статтею 46 ЦК України: якщо протягом трьох років у місці постійного проживання особи немає відомостей про її місце перебування [2]. Проте чинне законодавство України передбачає можливість оголошення фізичної особи померлою через два роки після закінчення воєнних дій у разі, коли особа зникла безвісти саме у зв'язку з воєнними діями, причому незалежно від того, чи була вона безпосереднім учасником цих подій. За наявності зазначених обставин фізична особа може бути оголошена судом померлою від дня її вірогідної смерті.

Згідно з частиною 2 статті 410 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) у порядку цивільного судочинства іноземець чи особа без громадянства мають можливість із метою захисту своїх прав, свобод або інтересів звертатися до судів України [3]. При цьому вони мають такі ж процесуальні права й обов'язки, як і громадяни України, але з винятками, які можуть встановлюватися Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Цей припис відображає Закон України № 2709-IV, який передбачає право іноземців і осіб без громадянства звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. На думку О. Штефана й О. Логінова, саме в цьому й полягає принцип національного режиму, який означає, що іноземець або особа без громадянства як учасники цивільних процесуальних правовідносин користуються процесуальними правами нарівні з громадянами України, за винятками, установленими законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [14, с. 320].

Так, частиною 2 статті 73 Закону України № 2709-IV визначено, що міжнародними договорами України та законами України можуть установлюватися особливості участі в процесі дипломатичних агентів, персоналу міжнародних організацій та інших осіб.

Необхідною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є цивільна процесуальна правосуб'єктність учасників, зокрема таких особливих, як іноземець чи особа без громадянства. Це питання регулює Закон № 2709-IV. Згідно з частиною 1 статті 74 цього Закону визначення процесуальної правоздатності та дієздатності іноземних осіб в Україні здійснюється відповідно до права України.

Іншою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є підсудність судам України справ з іноземним елементом, що визначається статтею 414 ЦПК України. Зокрема, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається ЦПК, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Згідно зі статтею 75 Закону України № 2709-IV вирішення питання щодо підсудності судам України таких справ відбувається на момент відкриття провадження у справі, навіть якщо в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися, крім випадків, передбачених законом. Але суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо в суді, іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спором між цими сторонами про цей же предмет і з таких же підстав [5].

Аналізуючи нормативно-правові акти, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на понятті «іноземний елемент». Закон України № 2709-IV розглядає іноземний елемент як ознаку, що характеризує приватноправові відносини.

Згідно з пунктом 2 частини 1 статті 2 Закону України № 2709-IV іноземний елемент може виявлятися в таких формах:

- не менш як один із суб'єктів є громадянином України, але проживає за її межами, або ж іноземцем чи особою без громадянства;
- об'єкт цих правовідносин перебуває на території іноземної держави;
- юридичний факт як підстава виникнення, зміни чи припинення цих правовідносин мав чи має місце на території іноземної держави [5].

Приватноправові відносини, ускладнені іноземним елементом, характеризуються особливим порядком визначення права, яке має бути застосоване в конкретній ситуації, що склалася.

Підстави визначення підсудності справ судам України вказані у статті 76 Закону України № 2709-IV. Зокрема, суди України можуть приймати до свого провадження й розглядати справу про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, якщо така особа мала останнє відоме місце проживання на території України [5].

Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 р. № 1382-IV у статті 2 закріплює право громадян України, а також іноземців і осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, на свободу пересування та вільний вибір місця проживання на території України, за винятком обмежень, установлених законом [4]. Це право передбачає можливість особи вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміститися по території України в будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Це також можливість особи вільно обирати адміністративно-територіальну одиницю, де вона хоче проживати чи перебувати. Стаття 3 цього Закону визначає, що місцем пере-

бування особи є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік. Місцем проживання особи є житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини.

Заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою подається до суду України в письмовій формі з дотриманням вимог, установлених статтею 247 ЦПК України. Зокрема, у заяві мають бути зазначені:

- мета, для якої заявникові необхідно визнати фізичну особу безвісно відсутньою чи оголосити її померлою;
- обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи (відсутність протягом року відомостей про місце її перебування), або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка зникла безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель унаслідок нещасного випадку [3].

Після відкриття провадження у справі про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою суд України вчиняє низку обов'язкових процесуальних дій, визначених статтею 248 ЦПК України, а саме:

- до початку розгляду справи встановлює осіб (родичів, друзів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме;
- запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме;
- суд уживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено.

Безумовно, учинення зазначених процесуальних дій ускладнює той факт, що йдеться про іноземну особу. Закон № 3773-VI передбачає різноманітні підстави й різноманітні терміни проживання чи перебування іноземців на території України на законних підставах. Наприклад, згідно з частиною 1 статті 4 Закону № 3773-VI якщо іноземець чи особа без громадянства прибули в Україну з метою участі в міжнародних і регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організацій і установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» [6], інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, якщо такі особи отримали посвідку на тимчасове проживання та здійснюють волонтерську діяльність на базі зазначених організацій і установ, вони вважаються такими, які на законних підставах перебувають на території України на період провадження цієї діяльності. А якщо іноземець чи особа без громадянства в установленому порядку уклали контракт про проходження військової служби у Збройних силах України, вони вважаються такими, які на законних підставах тимчасово проживають на території України на період дії контракту про проходження військової служби в Збройних силах України. Тимчасове проживання на території України таких іноземців і осіб без громадянства підтверджується військовим квитком рядового, сержантського й старшинського складу [7]. На нашу думку, ураховуючи особливості волонтерської діяльності, а тим більше військової служби в сучасних умовах, встановлення кола осіб, які б дали свідчення про місце перебування такої фізичної особи, може бути досить

проблематичним. Розгляд справи щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою відбувається за участі заявника, а також свідків, яких сам заявник зазначить у заяві. За частиною 1 статті 249 ЦПК України суд наділений правом постановити ухвалу про допит інших осіб, яких сам визнає за потрібне допитати за матеріалами справи [3]. Але не слід виключати ситуацію, коли у справі є лише заявник, наприклад, близький родич зниклого безвісти іноземця, який не може назвати свідків у справі через свою необізнаність. На нашу думку, це питання потребує подальшого наукового обговорення та доопрацювання на законодавчому рівні.

Після набрання законної сили рішенням суду про визнання фізичної особи (зокрема іноземного громадянина й особи без громадянства) безвісно відсутньою, нотаріус за останнім місцем проживання цієї особи описує належне їй майно та встановлює над ним опіку, як передбачено частиною 1 статті 44 ЦК України [2]. Щодо оголошення фізичної особи померлою, то згідно з частиною 2 статті 249 ЦПК України після набрання законної сили рішенням суду суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи та нотаріусу за місцем відкриття спадщини. Якщо місце відкриття спадщини невідоме, то рішення суду надсилається до державного нотаріального архіву. У разі, коли в населеному пункті за місцем відкриття спадщини нотаріус відсутній, то з метою охорони спадкового майна рішення суду надсилається до відповідного органу місцевого самоврядування [3].

Висновок. Аналіз нормативних положень дає нам можливість зробити висновок, що в порядку визнання іноземної фізичної особи чи особи без громадянства безвісно відсутньою чи оголошення такої особи померлою визначальним є факт наявності в такій особі постійного місця проживання в Україні. За чинним законодавством суди України можуть приймати до свого провадження й розглядати справу про визнання іноземної фізичної особи чи особи без громадянства безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, якщо така особа мала останнє відоме місце проживання на території України. За наявності такого постійного місця проживання застосовуються підстави й порядок визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, визначені законодавством України. Якщо особа не мала постійного місця проживання в Україні, то визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою здійснюється на підставі останнього з відомих особистих законів цієї особи.

Підсудність судам України цивільних справ про визнання іноземного громадянина чи особи без громадянства безвісно відсутніми чи оголошення таких осіб померлими визначається ЦПК, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Визначення підсудності такої справи здійснюється на момент відкриття провадження у справі.

Безумовно, гарантування й наявність дієвих механізмів реалізації прав людини є обов'язковим принципом демократичної та правової держави. Незважаючи на непросту сучасну політичну ситуацію, Україна як правова та демократична держава дотримується зобов'язань, передбачених міждержавними угодами, зокрема у справах про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. Але в сучасних умовах наявні правові положення потребують удосконалення та доопрацювання. Аналіз правових приписів дає можливість внести деякі пропозиції щодо вдосконалення регулювання судового порядку визнання іноземця безвісно відсутнім чи оголошення його померлим. На нашу думку, заслуговує на додаткове врегулювання питання особливостей розгляду справ про визнання іноземця безвісно відсутнім, а також оголошення його померлим, якщо у справі наявний виключно заявник, який через певні життєві об-

ставини не може чи не бажає вказати свідків. Залучати до участі у справі інших осіб, не вказаних заявником, є правом, а не обов'язком суду. І на цьому етапі виникає логічне запитання: а чи не буде ця обставина підґрунтям для ймовірних зловживань як із боку недобросовісного заявника, так і суддів? Ураховуючи викладене, можемо зробити висновок, що зазначена тема потребує додаткового наукового обговорення, аналізу та розвитку.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон від 11.12.2003 р. № 1382-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/1382-15>.
5. Про міжнародне приватне право : Закон від 23.06.2005 р. № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/2709-15>.
6. Про волонтерську діяльність : Закон від 19.03.2011 р. № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
7. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон від 22.09.2011 р. № 3773-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.
8. Гражданский кодекс Республики Молдова : Кодекс от 06.06.2002 г. № 1107 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/ru/325085>.
9. О международном частном праве : Федеральный закон Австрии от 15.06.1978 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pravo.hse.ru/intprilaw/EE>.
10. О международном частном праве : Указ Венгрии 1979 г. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pravo.hse.ru/intprilaw/EE>.
11. О международном частном праве : Федеральный закон Швейцарии 1987 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://pravo.hse.ru/intprilaw/EE>.
12. Договір між Україною та Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримінальних справах : міжнародний документ від 13.12.1993 р. Дата набуття чинності : 24.02.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/498_604/page.
13. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : науково-практичне видання / О. Дзера, Н. Кузнєцова, В. Луць та ін. ; за ред. О. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1. – 831 с.
14. Цивільний процес України : [навч. посібник] / О. Логінов, О. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 368.
15. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2016 р. : інформація Управління Верховного комісара ООН з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org.ua/images/UKR_16th_HRMMU_Report.pdf.
16. Зниклі особи під час конфлікту в Україні : Резолюція 2067 Парламентської асамблеї Ради Європи від 25.06.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/2128_rez_2067_2015.htm.
17. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : проект Закону від 22.11.2016 р. № 5435 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60560.